Karina Melnytska
https://orcid.org/0000-0002-5374-3356
Instytut Slawistyki PAN

Między podziałami a wspólnotą: symbole narodowe Czarnogóry

Zarys treści: Celem artykułu jest ukazanie roli symboliki narodowej w procesach tożsamościowych w naznaczonym podziałami 620-tysięcznym społeczeństwie Czarnogóry, które w 2006 r. podjęło decyzję o państwowym usamodzielnieniu się. Analizie poddano czarnogórskie przedsięwzięcia z zakresu polityki symboli i towarzyszące im spory, przy jednoczesnym uwzględnieniu szerszego kontekstu społeczno-politycznego i historycznego omawianych zjawisk. Przykład czarnogórski pokazuje, jak sprzeczna może być rola symboli narodowych w warunkach polaryzacji społecznej. Spory o symbolikę stają się swoistym papierkiem lakmusowym, ujawniającym istniejące podziały polityczne i tożsamościowe. W nieustannym negocjowaniu tożsamości każdy, najdrobniejszy nawet element symboliki urasta do rangi kwestii o fundamentalnym znaczeniu.

Outline of content: The aim of the article is to demonstrate the role of national symbols in the identity processes taking place in a divided society, as is the case with Montenegro. In 2006, this country with a population of about 620 thousand people became an independent state. The Montenegrin symbol politics and the disputes surrounding it are analyzed within a wider sociopolitical and historical context. The case of Montenegro illustrates how contradictory the role of national symbols might be in a polarized society. Disagreements over symbols can therefore act as a sort of litmus test to indicate the existing political and identity divisions. Each symbolic element involved in the continuous process of negotiating identity becomes a matter of fundamental importance.

Słowa kluczowe: symbole narodowe, flaga, godło, hymn, Czarnogóra, tożsamość czarnogórska

Keywords: national symbols, flag, coats of arms, anthem, Montenegro, Montenegrin identity

W 1992 r., kiedy stolicy Czarnogóry przywrócona została jej historyczna nazwa – Podgorica, w obliczu dokonującego się rozpadu Jugosławii najmniejsza spośród jej republik zamiast niepodległości wybrała pozostanie we wspólnym państwie z Serbią w ramach powstałej na gruzach socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej

PL ISSN 1230-5057 http://dx.doi.org/10.12775/SDR.2018.2.07

jej okrojonej wersji, tzw. trzeciej Jugosławii. Aż do końca lat dziewięćdziesiątych XX w. kwestie odrębnej czarnogórskiej państwowości i tożsamości, nawet jeśli były podejmowane, to raczej na marginesie głównego nurtu dyskursu publicznego. Dopiero na przełomie XX i XXI w. wytworzyła się koniunktura (geo)polityczna otwierająca „okno możliwości" dla wyraźnego wyartykułowania czarnogórskiej idei niepodległościowej, następnie została urzeczywistniona na podstawie wyników referendum z 2006 r. Procesowi temu towarzyszyły nieustanne spory tożsamościowe, m.in. wokół kwestii istnienia odrębnego języka czarnogórskiego[1], niekanonicznej Czarnogórskiej Cerkwi Prawosławnej oraz, generalnie rzecz ujmując, wokół zagadnienia odrębnej od serbskiej czarnogórskiej tożsamości narodowej.

Tekst stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, jaką rolę przyszło odegrać symbolom w debacie o niepodległość i tożsamość Czarnogóry oraz jak przedstawia się sytuacja dotycząca symboliki w czarnogórskiej rzeczywistości poreferendalnej. Ograniczam się tu do omówienia podstawowej triady symboli narodowych, jaką tworzą flaga, godło oraz hymn. Natomiast całokształt sfery symbolicznej, istotnej z punktu widzenia czarnogórskich procesów tożsamościowych, a która znajduje swoje odbicie na znaczkach pocztowych i utrwalonych na pocztówkach górzystych krajobrazach, przez pomniki i ceremonie, po panteon bohaterów narodowych i obiekty sakralne itp., wymaga osobnego, znacznie obszerniejszego opracowania. Jak bowiem zaznacza Katarzyna Sudnik, „obecnie w Czarnogórze mamy do czynienia z sytuacją, w której właśnie symbole i wartości narodowe (w tym zdarzenia, osoby i fakty historyczne) odgrywają kluczową rolę w budowaniu ponadregionalnej tożsamości narodowej"[2]. Pamiętać przy tym należy, że symbole – obok mitów, wartości i wspomnień – „są potężnymi znakami i sposobami wyjaśniania, mają zdolności generowania emocji w kolejnych pokoleniach, a także rozpalającą moc wykraczającą poza ich «racjonalne» wykorzystanie"[3].

Omówienie roli symboliki narodowej w czarnogórskich procesach tożsamościowych wymaga kilku uwag natury konceptualnej. Przyjmując założenie, że tożsamość narodowa, jak każda inna tożsamość, jest przyswajana, to znaczenie symboli narodowych jako swoistych narzędzi audiowizualnych w procesie takiego „nauczania–uczenia się tożsamości" zarówno jednostek, jak i wspólnot jest nie do przecenienia[4]. Nie przypadkiem Michael Billig, autor pojęcia „banalny

---

[1] Szerzej na ten temat zob. K. Melnytska, *Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry*, „Adeptus" (2016), nr 8, s. 50–71, https://ispan.waw.pl/journals/index.php/adeptus/article/view/a.2016.013/2430 (dostęp: 29.05.2018).

[2] K. Sudnik, *Tradycyjny system wartości a współczesna identyfikacja kulturowa i narodowa Czarnogórców*, w: *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 4: *Wartości w świecie słowiańskim*, red. E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska, Warszawa 2015, s. 207.

[3] A. Smith, *Etniczne źródła narodów*, tłum. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009, s. 299.

[4] W ten nieco metaforyczny sposób ujmuje omawianą kwestię Pål Kolstø. Jak pisze: „Like any other identity, national identity has to be learned. Important instruments in any learning process are various kinds of audiovisual aids, and so also in the school of national identity construction. That is why national symbols – flags, coats of arms, national anthems – play such a crucial role

nacjonalizm"[5], wyjaśniając różnicę pomiędzy „gorącą" a „zimną", czy też „banalną" odmianą nacjonalizmu, posłużył się metaforą flagi. Stwierdził, iż w wymiarze symbolicznym różnica ta jest mniej więcej taka, jak pomiędzy „flagą, którą macha się zawzięcie i jak najbardziej świadomie", a „nierzucającą się w oczy flagą zatkniętą na państwowym budynku"[6]. Zdaniem badacza, w odróżnieniu od nowych i dopiero powstających państw, w krajach rozwiniętych i ustabilizowanych[7] nie wymachuje się już obsesyjnie flagami, co wcale nie oznacza, iż nie ma tam miejsca na nacjonalizm – jest on po prostu zrutynizowany i wtopiony w codzienność, rozumiany w kategoriach „powszednich praktyk, nawykowych czynności, ideologicznych przekonań", reprodukowany w nierzucających się w oczy „flagach na podjazdach stacji benzynowych, na fasadach budynków użyteczności publicznej, naszytych na uniformy funkcjonariuszy państwowych etc."[8] Z kolei norweski badacz Pål Kolstø skierował uwagę na inny aspekt dotyczący flag i symboliki narodowej w ogóle. Jak dowodził, nie zawsze jest to element, który jednoczy – jak to wynika z wywodu Billiga – wręcz przeciwnie, częstokroć dzieli, zwłaszcza (lecz nie tylko) w przypadku nowo powstających państw o słabo skonsolidowanej tożsamości narodowej i państwowej[9]. W takim właśnie kontekście za przykład sprzeczności związanych z funkcjonowaniem symboliki narodowej przyjęto Czarnogórę, która dopiero nieco ponad dekadę temu w wyniku referendum z 2006 r. została niepodległym państwem.

Nawet wstępny rekonesans przeprowadzony w sieci internetowej sygnalizuje obecne w tym kraju zróżnicowane podejście do kwestii symboliki państwowej. Wpisanie w Google Grafika hasła „Montenegro referendum 2006", skutkuje wyświetleniem mnóstwa przeróżnych zdjęć, z dominującą ilością takich, które przedstawiają tłumy ludzi wymachujących ciemnoczerwonymi flagami ze złotym obramowaniem i z dwugłowym orłem pośrodku – wówczas i dziś oficjalną flagą narodową Czarnogóry. Pojawiają się też jednak obrazki z flagą trójbarwną czerwono-niebiesko-białą, choć tych jest zdecydowanie mniej (ryc. 1). Flaga trójbarwna przestała być symbolem narodowym Czarnogóry w 2004 r., kiedy jeszcze istniało wspólne, choć przekształcone już, państwo serbsko-czarnogórskie (Związek Państw

in nation-building and nation-maintenance". Zob. P. Kolstø, *National symbols as signs of unity and division*, „Ethnic and Racial Studies" 29 (2006), no. 4, s. 676.

[5] Wyd. pol.: M. Billig, *Banalny nacjonalizm*, tłum. M. Sekerdej, Kraków 2008.

[6] *Ibidem*, s. 35.

[7] Według Billiga, „[u]stabilizowane państwa to takie, które wierzą we własną ciągłość, a szczególnie te, które są częścią tego, co zwyczajowo nazywa się «Zachodem»". Jako przykład podaje m.in. Francję, Stany Zjednoczone, Zjednoczone Królestwo, Nową Zelandię itd. Zob. *ibidem*, s. 34.

[8] *Ibidem*, s. 9–10.

[9] W swoim studium poświęconym symbolom narodowym Kolstø na przykładzie trzech państw reprezentujących różne etapy i typy procesów narodowotwórczych – nowo powstałej Bośni i Hercegowiny, rekonfigurowanej Rosji oraz ukonstytuowanej i stabilnej narodowo Norwegii – wykazał, w jaki sposób w społeczeństwach podzielonych według różnych kryteriów – etnicznie, politycznie, czy też ideowo – symbole mogą bardziej dzielić niż jednoczyć, wpisując się w istniejące podziały i służąc ich unaocznieniu. Zob. P. Kolstø, *op. cit.*, s. 676–701.

Serbii i Czarnogóry), którego barwami oficjalnymi – nawiązując do tradycji jugosłowiańskiej – również były niebieski, biały i czerwony. Jawiła się ona jednak jako symbol wspólnoty serbsko-czarnogórskiej, po który sięgnęli w kampanii przedreferendalnej przeciwnicy niepodległości Czarnogóry, manifestując w ten sposób swoją wizję przyszłości kraju. Implikuje to poszukiwanie odpowiedzi na kolejne pytanie – co stało się z flagą trójbarwną w Czarnogórze po tym, jak wizja wspólnoty serbsko-czarnogórskiej ostatecznie przegrała w referendum? Dlaczego na dwa lata przed samym plebiscytem zerwano z dotychczasową symboliką i zastąpiono ją nowymi symbolami narodowymi? Odpowiedź na te pytania pozwoli na ukazanie właściwej symbolom podwójnej zdolności egzemplifikacji zarówno jedności narodowej, jak i najrozmaitszych podziałów.

Czarnogórski pisarz i publicysta Marko Špadijer, komentując sytuację, w jakiej znalazła się Czarnogóra po rozpadzie Jugosławii, wskazuje na brak własnej strategii narodowej i niezwykłą popularność, jaką cieszyło się na początku lat dziewięćdziesiątych skrajne skrzydło serbskiego nacjonalizmu wśród miejscowej ludności[10]. Przecież dominujący wówczas w czarnogórskim dyskursie publicznym wzór tożsamości narodowej podkreślał przynależność Czarnogórców do serbskości. Slobodan Milošević, urodzony w rodzinie pochodzącej z Czarnogóry[11], zastąpił na piedestale ubóstwianego przez dekady marszałka Titę, którego imię jeszcze do niedawna nosiła czarnogórska stolica – Titograd, co symbolicznie odzwierciadlało ówczesne realia Czarnogóry jako „forpoczty ortodoksyjnego titoizmu"[12]. Znamienne, że w czasie „rewolucji antybiurokratycznej" – serii protestów antyreżimowych, która miała miejsce w 1989 r. i przyniosła zmiany w czarnogórskim kierownictwie partyjnym – ludzie wychodzili na ulice z portretami Petra II Petrovicia-Njegoša, Josipa Broza Tity i Miloševicia[13]. Tak jakby owa kakofonia symboli była zwiastunem nadchodzących burzliwych czasów i sygnałem dokonujących się przemian.

Podczas gdy pierwsza połowa lat dziewięćdziesiątych dla państwa serbsko-czarnogórskiego minęła pod znakiem wypowiedzianych przez Miloševicia słów o Serbii i Czarnogórze jak o „dwojgu oczu na jednej głowie"[14], to już pod koniec tychże lat dziewięćdziesiątych wspólna przyszłość serbsko-czarnogórska stawała pod coraz większym znakiem zapytania. Wobec pogłębiającej się izolacji międzynarodowej reżimu Miloševicia, pogarszającej się sytuacji gospodarczej, obniżającego się poziomu życia oraz rosnącego w związku z tym napięcia na linii Podgorica–Belgrad, w Czarnogórze nasilały się głosy niepodległościowe. Wówczas dziennikarze zachodni, odwiedzając wybranego na prezydenta Czarnogóry w 1997 r. Mila

---

[10] M. Špadijer, *Czarnogóra przed i po referendum*, w: *Bunt tradycji – tradycja buntu. Księga dedykowana profesorowi Krzysztofowi Wrocławskiemu*, red. M. Bogusławska, G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa 2008, s. 197.

[11] D. Jović, *Yugoslavia: A State that Withered Away*, West Lafayette 2009, s. 300.

[12] E. Roberts, *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*, London 2007, s. 423.

[13] *Ibidem*, s. 434.

[14] D. Jović, *op. cit.*, s. 300.

Đukanovicia, któremu wkrótce przyszło zostać głównym architektem czarnogórskiej niepodległości, odnotowywali wiszące na ścianach jego gabinetu portrety króla Nikoli I Petrovicia-Njegoša[15] – czarnogórskiego władcy[16], za rządów którego niepodległość Czarnogóry została uznana na kongresie berlińskim w 1878 r., a którego to wieloletnie panowanie w rekonstruowanej przez niepodległościowców narracji tożsamościowej jawiło się jako czarnogórski „złoty wiek". Trudno było o bardziej wymowny w przestrzeni symbolicznej wyraz aspiracji politycznych.

Gdy więc w latach 2003–2006, czyli w okresie istnienia luźnego związku państwowego Serbii i Czarnogóry, który w gruncie rzeczy okazał się fazą agonii wspólnej państwowości, trwały spory serbsko-czarnogórskie, jak też wewnątrzczarnogórskie wokół kwestii politycznych i tożsamościowych, tworzących w praktyce splot ściśle powiązanych ze sobą zagadnień, została wprowadzona ustawa o czarnogórskich symbolach państwowych, zrywająca z obowiązującą dotychczas w Czarnogórze symboliką. Art. 4 uchwalonej w 2004 r. ustawy przewidywał, że godło Czarnogóry „ma postać złotego dwugłowego orła w koronie, ze wzniesionymi skrzydłami, trzymającego w prawym szponie berło, a jabłko w lewym, na czerwonym tle. Na piersi orła tarcza ze złotym kroczącym lwem. Lew znajduje się na zielonym polu i niebieskim tle. Korona nad głową orła i berło złote, z krzyżem w zwieńczeniu. Jabłko niebieskie, ze złotą oprawą i krzyżem"[17]. Następny w kolejności artykuł dokumentu stanowił, że flaga Czarnogóry jest koloru czerwonego[18], z godłem umieszczonym pośrodku i w złotym obramieniu (ryc. 2). Zgodnie zaś z art. 6, hymnem Czarnogóry stawał się utwór wzorowany na czarnogórskiej pieśni ludowej *Oj svijetla majska zoro* – w wersji tekstowej opracowanej przez kontowersyjnego polityka oraz intelektualistę Sekulę Drljevicia (1884–1945)[19].

Oznaczało to zerwanie na poziomie państwowym z symboliką kojarzoną z szeroko rozumianą wspólnotą Serbów i Czarnogórców – przede wszystkim z trójbarwną flagą, różniącą się od serbskiej jedynie proporcjami i jaśniejszym odcieniem pasa środkowego (niebieskiego), jak też z sięgającą czasów socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej tradycją hymnu państwowego *Hej, Sloveni*, pełniącego tę funkcję także w trzeciej Jugosławii, a następnie – w państwie Serbii i Czarnogóry. Gdy zatem w przededniu czarnogórskiego referendum niepodległościowego w 2006 r. walka pomiędzy zwolennikami a przeciwnikami pozostania we wspólnym państwie

---

[15] E. Roberts, *op. cit.*, s. 35.

[16] W latach 1860–1910 – książę, od 1910 r. – król.

[17] *Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore*, 2004, http://www.gov.me/files/1143206664.doc (dostęp: 10.03.2018). Jeśli nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia własne K.M.

[18] W istocie jest to kolor ciemnej czerwieni, ale ustawa tego nie precyzuje.

[19] Przeszedł on do historii jako postać w dziejach kraju równie kontrowersyjna, co dla Chorwatów Ante Pavelić, z którym zresztą ów działacz blisko współpracował. Stał bowiem na czele marionetkowego Niezależnego Państwa Czarnogórskiego (1941–1945). Do dziejów tej *quasi*-państwowej formacji odnosił się w swojej twórczości m.in. Miodrag Bulatović (1930–1991).

z Serbią osiągnęła swoje apogeum, symbole jawiły się jako potężne narzędzie do zamanifestowania określonej opcji politycznej. I tak wiece niepodległościowców przebiegały pod flagami czerwonymi ze złotym obramieniem, zaś ich adwersarze wymachiwali sztandarami trójbarwnymi. Zwycięstwo – z minimalną przewagą, bo 55,5%[20] – opcji niepodległościowej oznaczało także triumf reprezentującej ją symboliki, co na poziomie urzędowym znalazło swoje odzwierciedlenie w odpowiednim zapisie w ustawie zasadniczej niepodległej już Czarnogóry, regulującym kwestię symboli państwowych[21].

Obecna flaga Czarnogóry nawiązuje do tradycji niepodległej państwowości w okresie panowania króla Nikoli[22] – wzorowana jest na pełniącym wówczas funkcję głównego sztandaru wojskowego tzw. czarnogórskim *alaj-barjaku*[23]. Oprócz tego, w Czarnogórze historycznie w użytku wojskowym był też *krstaš-barjak* – sztandar o czerwonym kolorze z białym krzyżem pośrodku i białym obramowaniem, w czasach wcześniejszych także w odwróconej kolorystyce. Jednakże powszechnie używana w omawianym okresie była również flaga trójbarwna w jej czerwono-niebiesko-białej konfiguracji, toteż Konstytucja Księstwa Czarnogóry z 1905 r. uznawała te kolory za „narodowe"[24] (ryc. 3). Co charakterystyczne, odpowiedni zapis w czarnogórskiej ustawie zasadniczej był niemal identyczny z ujęciem w Konstytucji Królestwa Serbii z 1888 r., głoszącej, iż „Narodne su boje: crvena, plava i bela"[25] – z tym, że w wersji czarnogórskiej nazwa barwy środkowej była zapisana jako *plavetna* (jasnoniebieska). Zważywszy na ówczesny kontekst (geo)polityczny, społeczny i kulturowy, owa „wspólnota flag" o barwach pansłowiańskich jest całkiem zrozumiała, z punktu zaś widzenia współczesnych serbsko-czarnogórskich sporów tożsamościowych stała się ona ważnym argumentem na rzecz „wspólnoty narodów". W części środkowej ówczesnej czarnogórskiej flagi państwowej znajdowało się godło w postaci dwugłowego orła, które w 1945 r. zostało zastąpione pięcioramienną gwiazdą – w ten sposób, po okresie braku jakichkolwiek atrybutów państwowości za pierwszej Jugosławii, w socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej Czarnogórze wraz z nadaniem statusu republiki w jej obrębie przywrócono również flagę trójbarwną. Dodać należy, że flagi serbska i czarnogórska w drugiej Jugosławii na tle pozostałych republik były identyczne.

---

[20] K. Morrison, *Montenegro: A Modern History*, London 2009, s. 218–219.

[21] *Ustav Crne Gore*, 2007, http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf (dostęp: 18.03.2018).

[22] Do kwestii symboliki w okresie panowania króla Nikoli odnosi się w jednym ze swoich artykułów M. Dymarski, *Stosunki etniczne w Czarnogórze – aspekt historyczny i współczesny*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne" 25 (2017), s. 210.

[23] Ž. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore: Od najstarjih vremena do 2003*, Podgorica 2006, s. 215.

[24] *Устав за Књажевину Црну Гору*, 1905, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/Ustav%20Crne%20Gore%20iz%201905.pdf (dostęp: 20.03.2018).

[25] *Устав Краљевине Србије*, Београд 1888, http://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1888-ustav-knjazevstva-srbije.pdf (dostęp: 20.03.2018).

Po jej zaś rozpadzie zarówno Serbia, jak i Czarnogóra – pozostając przy motywie trójbarwnym – usunęły nacechowaną ideologicznie gwiazdę pięcioramienną ze swoich sztandarów republikańskich, jak też z flagi ogólnopaństwowej. Czarnogóra ponadto dokonała zmian kolorystycznych w postaci jaśniejszego odcienia środkowego pasa niebieskiego oraz zmodyfikowała proporcje flagi. I podczas gdy zachowanie flagi trójbarwnej w małej Czarnogórze dobitnie odzwierciadlało dominującą wówczas linię polityczną, jak też odpowiadającą jej narrację tożsamościową, która podkreślała wspólnotę Czarnogórców z Serbami, nieliczni jeszcze wtedy (na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku) przeciwnicy tej wizji otrzepywali z kurzu historii czerwony, w złotym obramieniu, *alaj-barjak* z czasów króla Nikoli jako symbol „złotego wieku" czarnogórskiej niepodległości.

W tej symbolicznej grze, czy raczej walce na symbole, stanowiącej zarazem bardzo wyraźny element czarnogórskiego dyskursu tożsamościowego, a która do dziś kształtuje rzeczywistość społeczną, polityczną i kulturową tego kraju, kolejnym przedmiotem dyskusji stało się godło (ryc. 4). Obowiązujące w czasach socjalistycznych godło było zupełnym nowum, niemającym jakiegokolwiek umocowania w czarnogórskiej tradycji heraldycznej[26]. Centralnym jego elementem była umieszczona na tle fal morskich góra Lovćen z widniejącym na jej wierzchołku mauzoleum Njegoša, nad którym górowała pięcioramienna gwiazda. W okresie pojugosłowiańskim powrócono do heraldyki z czasów Księstwa/Królestwa Czarnogóry, czyli do dwugłowego srebrnego orła w koronie i z tarczą ze złotym lwem na piersiach. Dwugłowy orzeł to symbol głęboko zakorzeniony w czarnogórskiej tradycji heraldycznej, bo sięgający jeszcze czasów średniowiecznej dynastii Crnojeviców i konsekwentnie używany przez władców z rodu Petroviców-Njegošów. O ile więc symbol ten jako taki nie budził żadnych wątpliwości, to przedmiotem polemiki stał się jego kolor. W symbolice przyjętej w 2004 r. bowiem, wraz z innymi drobniejszymi modyfikacjami, srebrnego orła zamieniono na złotego – jak argumentowano, bliższego czarnogórskiej tradycji heraldycznej. Zarówno srebrny, jak i złoty orzeł były obecne w heraldyce czarnogórskiej na przestrzeni wieków, lecz zadaniem przeciwstawnych interpretacji było udowodnienie prymatu jednej z tradycji kolorystycznej nad drugą[27].

Kontrowersyjna okazała się również kwestia hymnu państwowego. Po rozpadzie socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej Czarnogóra nie miała oficjalnie zatwierdzonego, własnego hymnu[28], zaś wspólnym dla państwa serbsko-czarnogórskiego, jak już wspomniano, był odsyłający do tradycji jugo- i pansłowiańskiej

---

[26] L. Moroz-Grzelak, *Emblematyczne formy manifestowania wartości w świecie postjugosłowiańskim*, w: *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 4, s. 361.

[27] M. Miljić, A. Samardžić, *Crnogorski državni i dinastički grbovi*, http://montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/grbovi_cg.htm (dostęp: 22.03.2018). Por. także Ј. Маркуш, *Грбови, заставе и химне у Црној Гори*, Цетиње 2007, s. 7–50.

[28] D. Đukanović, *„Identitetska pitanja" i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori*, „Međunarodni Problemi" (2014), nr 3–4, s. 405.

utwór *Hej, Sloveni*[29]. Gdy w 2004 r. kwestia hymnu została uregulowana na rzecz mającego swoje oparcie w dziewiętnastowiecznej tradycji czarnogórskich pieśni ludowych utworu *Oj svijetla majska zoro*[30], przedmiotem sporu stała się wybrana wersja tekstowa. Negatywne emocje i skojarzenia wzbudzały dwie ostatnie strofy hymnu, których autorstwo przypisuje się Sekuli Drljeviciowi, co ze względu na fakt jego kolaboracji z włoskimi okupantami oraz chorwackimi ustaszami podczas II wojny światowej spotykało się ze stanowczą dezaprobatą wobec takiego rozwiązania. Głosy krytyczne odwoływały się w swojej retoryce do czarnogórskiej tradycji antyfaszystowskiej jako sprzecznej z usankcjonowaniem hymnu państwowego, którego tekst – jak twierdzono – został napisany przez „zbrodniarza wojennego"[31]. Tak więc w ramach debaty toczącej się w 2007 r. wokół projektu czarnogórskiej ustawy zasadniczej zaproponowano kilka rozwiązań alternatywnych[32]. Proserbska opozycja opowiadała się za utworem *Onamo, 'namo!*, do którego tekst napisał król Nikola, wzorując się na serbskiej mitologii narodowej zgodnie z bliską mu ideologicznie i duchowo serbskością (*srpstvo*). Od stronnictwa proserbskiego wyszła również propozycja, by hymnem państwowym uczynić *Ubavoj nam Crnoj Gori* – utwór pełniący tę funkcję w Księstwie/Królestwie Czarnogóry i mający wyraźne zabarwienie monarchistyczne. Ze zrozumiałych względów idee te były nie do pogodzenia z wybraną trajektorią czarnogórskiego *nation-building*.

W okresie poreferendalnym nierozstrzygnięte spory dotyczące symboliki nadal stanowiły odzwierciedlenie istniejących w Czarnogórze podziałów. Nie była to już szeroko pojęta bipolarność ideowa – ten wymiar czarnogórskich podziałów, implikujący konieczność dokonania wyboru pomiędzy niepodległością a pozostaniem we wspólnym państwie z Serbią, przestał istnieć po zwycięstwie w referendum opcji niepodległościowej. Odziedziczone zostały natomiast podziały

---

[29] Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż Konstytucja Republiki Czarnogóry z 1992 r. zawierała krótką wzmiankę o symbolach państwowych Czarnogóry, nie precyzując jednak, jakie to są symbole. I tak z art. 6 omawianego dokumentu można się dowiedzieć, iż „Czarnogóra ma godło, flagę i hymn", lecz, jak ironicznie zauważali niektórzy komentatorzy, „nikt nie wiedział, co to za hymn". Zob. *Ustav Republike Crne Gore*, „Službeni List RCG" (1992), nr 48/92, http://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf (dostęp: 15.03.2018). Por. także V. Koprivica, *Himna, zastava i grb bez države*, „B92.net" 17.07.2004, https://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2004&mm=07&dd=17&nav_id=146066 (dostęp: 18.03.2018).

[30] Hymnografię narodową krajów postjugosławiańskich, w tym także Czarnogóry, analizuje w jednym ze swoich artykułów B. Zieliński, *Hymnografia krajów byłej Jugosławii*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, ser. 13, t. 1: *Literaturoznawstwo. Kulturoznawstwo. Folklorystyka. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018*, red. *idem*, Poznań 2018, s. 313–322.

[31] Zob. np.: *Алексић: Државне симболе треба радикално мијењати*, 07.08.2010, http://www.nova.org.me/stranica.php?tip=vijesti&id=435 (dostęp: 20.03.2018); *Јован Маркуш: Текст химне Црне Горе је дело усташког ратног злочинца Секуле Дрљевића*, „Нова Српска Политичка Мисао" 11.10.2013, http://www.nspm.rs/hronika/jovan-markus-tekst-himne-crne-gore-je-delo-ustaskog-ratnog-zlocinca-sekule-drljevica.html (dostęp: 20.03.2018).

[32] D. Đukanović, *op. cit.*, s. 405.

tożsamościowe, pokrywające się częstokroć z podziałami politycznymi – wystarczy powiedzieć, że układ (pro)czarnogórski *versus* opozycja (pro)serbska to zjawisko immanentne dla czarnogórskiej sceny politycznej. Wprawdzie Serbowie, którzy zgodnie ze spisem powszechnym w 2011 r. stanowili około 29% ludności wobec 45% zadeklarowanych Czarnogórców[33], znaleźli się w nietypowej dla siebie roli mniejszości narodowej w kraju szczycącym się przecież niegdyś – by posłużyć się tamtejszym dyskursem – swoją serbskością. Przyjąwszy retorykę wyraźnie defensywną, postulowali niechęć do bycia mniejszością narodową i domagali się prawa do używania serbskich symboli narodowych[34]. W trakcie debaty nad projektem czarnogórskiej ustawy zasadniczej w 2007 r. przejawiło się to m.in. w żądaniu uznania za państwową flagi trójbarwnej, przywrócenia w godle srebrnej wersji dwugłowego orła oraz we wspomnianych powyżej propozycjach związanych z hymnem państwowym[35]. Jako alternatywne rozwiązanie kwestii flagi zaproponowano również wprowadzenie jednocześnie trzech flag – narodowej, państwowej i prezydenckiej (*narodna, državna i predsjednička*), przy czym pierwsze dwie miały być trójbarwne, państwowa dodatkowo z godłem pośrodku (o motywie srebrnego dwugłowego orła), prezydencka zaś byłaby koloru czerwonego, też udekorowana godłem i w złotym obramieniu[36]. Wszystkie te postulaty nie zostały w ustawie zasadniczej uwzględnione, toteż zadomowiły się na dobre w czarnogórskim dyskursie tożsamościowym, nieraz stając się kartą przetargową w bieżących rozgrywkach politycznych[37].

Niemniej jednak wyniki badań opinii publicznej przeprowadzanych corocznie w latach 2010–2014 przez Macierz Czarnogórską (*Matica Crnogorska*), zademonstrowały stabilne poparcie dla obowiązujących symboli narodowych ze wskaźnikiem sięgającym 64–67% w 2014 r. Pozwoliło to organizatorom badania na konkluzję, że „symbole państwowe cieszą się niekwestionowanym poparciem istotnego odsetka obywateli, co sprawia, iż omawiana kwestia tożsamościowa coraz bardziej traci na

---

[33] *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine: Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori*, http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf (dostęp: 15.11.2016).

[34] K. Morrison, *Change, Continuity and Consolidation: Assessing Five Years of Independence*, „LSEE Papers" (2011), no. 2, s. 7, http://eprints.lse.ac.uk/48039/1/__Libfile_repository_Content_LSEE_Change%2C%20continuity%28author%29.pdf (dostęp: 22.03.2018).

[35] *Nacrt Ustava Crne Gore*, 2007, http://media.cgo-cce.org/2013/06/Nacrt-Ustava-Republike-Crne-Gore.pdf (dostęp: 22.03.2018).

[36] *Ibidem*.

[37] Przykładowo, w 2012 r. ówczesny premier Czarnogóry Igor Lukšić skierował do partii opozycyjnych propozycję, żeby używać flagi trójbarwnej jako prezydenckiej oraz skrócić w czasie uroczystości wykonanie hymnu o dwie kontrowersyjne zwrotki, w zamian za poparcie tych partii dla zmian konstytucyjnych dotyczących sądownictwa. Zob. *Lukšić nudi opoziciji novu zastavu i himnu*, „Al Jazeera Balkans" 18.05.2012, http://balkans.aljazeera.net/vijesti/luksic-nudi-opoziciji-novu-zastavu-i-himnu (dostęp: 23.03.2018).

kontrowersyjności i nie należy jej uznawać za specjalnie ważną dla czarnogórskich podziałów tożsamościowych”[38].

Podsumowując, przykład czarnogórski pokazuje dobitnie, jak sprzeczna może być rola symboli narodowych w warunkach podzielonego społeczeństwa. Na podstawie przeprowadzonej analizy należy podkreślić, że to nie symbole tworzą podziały, tylko istnienie podziałów powoduje kontrowersje wokół symboli. Innymi słowy, spory te mogą dodatkowo służyć jako swoisty papierek lakmusowy do wykazania polaryzacji społeczeństwa. W polityce symboli z zasady chodzi bardziej o politykę niż o same symbole, czego dowodem może być Czarnogóra. Losy flagi trójbarwnej w tym kraju pokazują, jak ponadstuletnia tradycja może zostać zastąpiona inną, bardziej kompatybilną z preferowaną narracją tożsamościową. W negocjowaniu tożsamości, które zwłaszcza w nowopowstałych państwach przebiega momentami bardzo intensywnie, każdy element kolorystyczny godła czy wers hymnu potrafi mieć fundamentalne, sakralne wręcz znaczenie.

Between division and unity: National symbols of Montenegro

Abstract

At the time of Yugoslavia's breakup, Montenegro, its smallest republic, instead of independence chose to remain in a common state organism with Serbia, forming the so-called Third Yugoslavia. Only in the late 1990s, against the backdrop of adverse geopolitical and economic situation of the Federal Republic of Yugoslavia and growing discord in Serbo-Montenegrin relations, the aspirations for independence began to be more clearly articulated in Montenegro. This process was accompanied by endless identity disputes, i.a., on the issue of a separate Montenegrin language, non-canonical Montenegrin Orthodox Church and, generally speaking, on the issue of existence of a Montenegrin national identity distinct from the Serbian. In 2004, i.e. in the period of the State Union of Serbia and Montenegro (2003–2006), a bill on Montenegrin state symbols was passed. The introduction of new flag, coats of arms and anthem two years before the independence referendum meant a complete abandonment of the symbols associated with the broadly defined community of Serbs and Montenegrins and the Yugoslav tradition, as well as a return to the heraldry of the independent Montenegro recognised at the Congress of Berlin in 1878. The controversy about the introduced symbols became part of a broader debate on independence and identity within the divided Montenegrin society. In the new socio-political reality after 2006, the argument about the officially adopted symbols of the already independent Montenegro has remained a distinct element of the Montenegrin identity discourse. The case of Montenegro shows how contradictory the role of national symbols can be when a society is polarised. Disputes over them become a kind of litmus test revealing the existing political and identity divisions. In the everlasting negotiation of identity, even the tiniest aspects of state symbols grow to fundamental importance.

[38] *Stavovi crnogorskih građana o identitetu: Istraživanje CEDEM-a sa komentarom*, „Matica” 59 (2014), s. 7–40, http://maticacrnogorska.me/files/59/04%20istrazivanje%20javnog%20mnjenja_opt.pdf (dostęp: 23.03.2018).

Между раздорами и общностью: национальные символы Черногории

Аннотация

В момент распада Югославии Черногория, как самая малая среди ее республик, вместо независимости выбрала остаться в едином государственном организме с Сербией – т.н. третьей Югославии. Только к концу 90-х гг. XX в. на фоне неблагоприятного геополитического и экономического положения Федеративной Республики Югославия, а также усиливающихся разногласий в сербо-черногорских отношениях, в Черногории стали все отчетливее озвучивать стремление к независимости. Этому процессу сопутствовали непрекращающиеся споры об идентичности, м. пр. вокруг вопроса о существовании отельного черногорского языка, неканонической Черногорской православной церкви, а также – шире – вокруг проблемы, отдельной от сербской, черногорской национальной идентичности. В 2004 г. те. уже в период существования более свободного государственного союза Сербии и Черногории (2003–2006) был принят закон о черногорских государственных символах. Введение, за два года до референдума о независимости, новых флага, герба и гимна означало полный уход от символики, ассоциирующейся с широко понимаемой общностью сербов и черногорцев и югославской традицией, а также возврат к геральдике времен независимости Черногории, признанной Берлинским конгрессом 1878 г. Споры, связанные с нововведенной символикой стали частью более широкой дискуссии о независимости и идентичности, которая велась в расколотом черногорском обществе. В новой социально-политической действительности после 2006 г. полемика вокруг официально утвержденных символов уже независимой Черногории продолжала и впредь быть характерным элементом черногорского дискурса об идентичности. Черногорский пример показывает, насколько противоречивой может быть роль национальных символов в условиях общественной поляризации. Споры о символике становятся своеобразным лакмусовым тестом, обнажающим существующие политические и идентичностные расколы. В постоянном негоциировании идентичности, каждый, даже мельчайший элемент символики превращается в вопрос фундаментального значения.

Bibliografia

Akty prawne i dokumenty:

Nacrt Ustava Crne Gore, 2007, http://media.cgo-cce.org/2013/06/Nacrt-Ustava-Republike-Crne-Gore.pdf.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori 2011. godine: Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori, http://www.monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/saopstenje(1).pdf.

Ustav Crne Gore, Oktobar 2007, http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf.

Ustav Republike Crne Gore, „Službeni List RCG" (1992), nr 48/92, http://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf.

Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore, 2004, http://www.gov.me/files/1143206664.doc.

Устав за Књажевину Црну Гору, 1905, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/Ustav%20Crne%20Gore%20iz%201905.pdf.

Устав Краљевине Србије, Београд 1888, http://www.uzzpro.gov.rs/doc/biblioteka/digitalna-biblioteka/1888-ustav-knjazevstva-srbije.pdf.

Opracowania i artykuły:

Andrijašević Ž., Rastoder Š., *Istorija Crne Gore: Od najstarjih vremena do 2003*, Podgorica 2006.
Billig M., *Banalny nacjonalizm*, tłum. M. Sekerdej, Kraków 2008.
Đukanović D., *„Identitetska pitanja" i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori*, „Međunarodni Problemi" (2014), nr 3–4, s. 395–422.
Dymarski M., *Stosunki etniczne w Czarnogórze – aspekt historyczny i współczesny*, „Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne" 25 (2017), s. 207–227.
Jović D., *Yugoslavia: A State that Withered Away*, West Lafayette 2009.
Kolstø P., *National symbols as signs of unity and division*, „Ethnic and Racial Studies" 29 (2006), no. 4, s. 676–701.
Koprivica V., *Himna, zastava i grb bez države*, „B92.net" 17.07.2004, https://www.b92.net/info/vesti/pregled_stampe.php?yyyy=2004&mm=07&dd=17&nav_id=146066.
Lukšić nudi opoziciji novu zastavu i himnu, „Al Jazeera Balkans" 18.05.2012, http://balkans.aljazeera.net/vijesti/luksic-nudi-opoziciji-novu-zastavu-i-himnu.
Melnytska K., *Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry*, „Adeptus" (2016), nr 8, s. 50–71, https://ispan.waw.pl/journals/index.php/adeptus/article/view/a.2016.013/2430.
Miljić M., Samardžić A., *Crnogorski državni i dinastički grbovi*, http://montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/grbovi_cg.htm.
Moroz-Grzelak L., *Emblematyczne formy manifestowania wartości w świecie postjugosłowiańskim*, w: *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 4: *Wartości w świecie słowiańskim*, red. E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska, Warszawa 2015, s. 355–368.
Morrison K., *Change*, *Continuity and Consolidation*: *Assessing Five Years of Independence*, „LSEE Papers" (2011), no. 2, http://eprints.lse.ac.uk/48039/1/__Libfile_repository_Content_LSEE_Change%2C%20continuity%28author%29.pdf.
Morrison K., *Montenegro: A Modern History*, London 2009.
Roberts E., *Realm of the Black Mountain: A History of Montenegro*, London 2007.
Smith A., *Etniczne źródła narodów*, tłum. M. Głowacka-Grajper, Kraków 2009.
Smith A., *Nacjonalizm. Teoria*, *historia*, *ideologia*, tłum. E. Chomicka, Warszawa 2007.
Špadijer M., *Czarnogóra przed i po referendum*, w: *Bunt tradycji – tradycja buntu. Księga dedykowana profesorowi Krzysztofowi Wrocławskiemu*, red. M. Bogusławska, G. Szwat-Gyłybowa, Warszawa 2008, s. 195–207.
Stavovi crnogorskih građana o identitetu: Istraživanje CEDEM-a sa komentarom, „Matica" (2014), nr 59, s. 7–40, http://maticacrnogorska.me/files/59/04%20istrazivanje%20javnog%20mnjenja_opt.pdf.
Sudnik K., *Tradycyjny system wartości a współczesna identyfikacja kulturowa i narodowa Czarnogórców*, w: *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 4: *Wartości w świecie słowiańskim*, red. E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska, Warszawa 2015, s. 205–220.
Zieliński B., *Hymnografia krajów byłej Jugosławii*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, ser. 13, t. 1: *Literaturoznawstwo. Kulturoznawstwo. Folklorystyka. Prace na XVI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Belgradzie 2018*, red. B. Zieliński, Poznań 2018, s. 313–322.

Алексић: Државне симболе треба радикално мијењати, 07.08.2010, http://www.nova.org.me/stranica.php?tip=vijesti&id=435.
Јован Маркуш: Текст химне Црне Горе је дело усташког ратног злочинца Секуле Дрљевића, „Нова Српска Политичка Мисао" 11.10.2013, http://www.nspm.rs/hronika/jovan-markus-tekst-himne-crne-gore-je-delo-ustaskog-ratnog-zlocinca-sekule-drljevica.html.
Маркуш Ј., *Грбови, заставе и химне у Црној Гори*, Цетиње 2007.

Karina Melnytska, doktorantka w Instytucie Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Autorka kilku artykułów, m.in.: *Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry* (2016), *Przeobrażenia tożsamościowe w Czarnogórze po rozpadzie Jugosławii* (2016). Zainteresowania naukowe: etniczność i nacjonalizm, kwestie narodowościowe w krajach byłej Jugosławii, w szczególności w Czarnogórze (karina.melnycka@gmail.com).

Karina Melnytska, PhD candidate at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Author of articles, i.a.: *Język a tożsamość: przypadek Czarnogóry* (2016), *Przeobrażenia tożsamościowe w Czarnogórze po rozpadzie Jugosławii* (2016). Research interests: ethnicity and nationalism, national questions in the former Yugoslavia countries, particularly in Montenegro (karina.melnycka@gmail.com).

Wpłynęło do redakcji 1.07.2018; skierowano do druku 14.11.2018

Ryc. 1. Demonstracje zwolenników i przeciwników niepodległości Czarnogóry w związku z referendum w 2006 r.

Źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Independent_montenegro.jpg; „RFE/RL", https://gdb.rferl.org/AD38EC82-5255-49B4-8E42-AEBEFBCE807C_mw800_mh600.jpg.

Ryc. 2. Obecnie obowiązujące godło i flaga Czarnogóry, zgodne z Ustawą o symbolach państwowych z 2004 r.

Źródło: http://www.gov.me/img/1132228670.jpg; http://www.gov.me/img/1132229594.jpg.

Ryc. 3. Historyczne flagi Czarnogóry
Czarnogórski *krstaš-barjak* i jego warianty

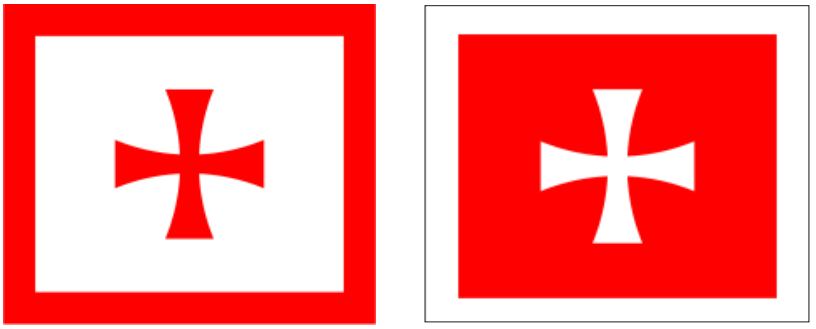

Źródło: https://hr.wikipedia.org/wiki/Krsta%C5%A1-barjak.

Czarnogórski *alaj-barjak* z inicjałami króla Nikoli a flaga Czarnogóry zgodnie z Konstytucją z 1905 r.

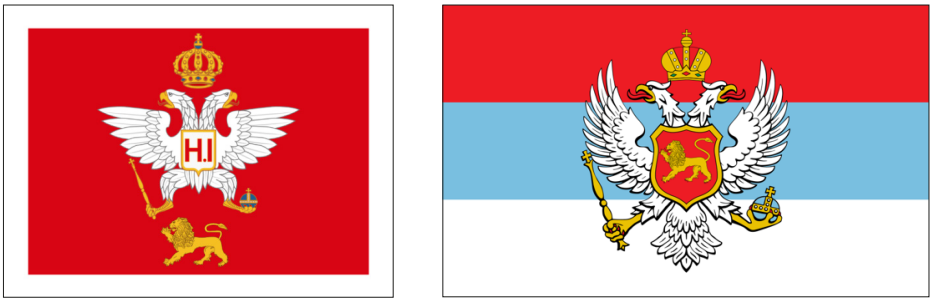

Źródło: https://sh.wikipedia.org/wiki/Alaj_barjak#/media/File:Crnogorski_alaj_barjak.png; https://pl.wikipedia.org/wiki/Flaga_Czarnog%C3%B3ry#/media/File:Flag_of_Montenegro_(1905%E2%80%931918,_1941%E2%80%931944).svg.

Flaga Czarnogóry w ramach socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej oraz flaga z okresu wspólnego państwa serbsko-czarnogórskiego obowiązująca do 2004 r.

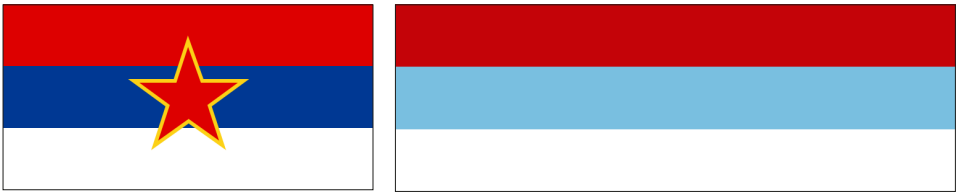

Źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/Flaga_Czarnog%C3%B3ry#/media/File:Flag_of_Montenegro_(1946%E2%80%931992).svg; https://pl.wikipedia.org/wiki/Flaga_Czarnog%C3%B3ry#/media/File:Flag_of_Montenegro_(1994%E2%80%932004).svg.

Ryc. 4. Godła Czarnogóry

Godło Księstwa Czarnogóry oraz godło Królestwa Czarnogóry w rekonstrukcji Srđana V. Ivanovicia

Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Montenegro#/media/File:Coat_of_arms_of_the_Principality_of_Montenegro.svg; J. Маркуш, *Грбови, заставе и химне у Црној Гори*, Цетиње 2007, s. 35.

Godło Czarnogóry w ramach socjalistycznej federacji jugosłowiańskiej oraz godło z okresu wspólnego państwa serbsko-czarnogórskiego obowiązujące do 2004 r.

Źródło: https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Montenegro#/media/File:Coat_of_Arms_of_the_Socialist_Republic_of_Montenegro.svg; https://en.wikipedia.org/wiki/Coat_of_arms_of_Montenegro#/media/File:Coat_of_arms_of_Montenegro_(1992-2004).svg.